

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ТА ПРІОРИТЕТИ ДІЯЛЬНОСТІ ТОРГОВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ

УДК 356:061.5

Аноній В. В.,

д.е.н., проф., завідувач кафедри комерційної діяльності та підприємництва, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

Андрієв Н. М.,

к.е.н., доц., доцент кафедри обліку і аудиту, Ужгородський національний університет, м. Ужгород

МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В СИСТЕМІ ВНУТРІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ

Анотація. Розглянуто теоретичні та методичні засади формування механізму державної політики розвитку конкурентного підприємництва в сфері торгівлі. Доведено, що складові згаданого механізму різноякісні, не узгоджені у своїх діях, а головне, не характеризуються єдиною цілеспрямованістю. Обґрунтовано напрями регулювання підприємництва таким механізмом, принципи і спрямованість його дії. Сформульовано стратегічні завдання посилення впливу державних органів на розвиток торговельного підприємництва з метою підвищення рівня конкурентоспроможності системи внутрішньої торгівлі України. Подальші дослідження необхідно спрямувати на налагодження механізму державної політики, тобто синхронності дії складових елементів.

Ключові слова: підприємництво, конкуренція, торгівля, механізм, державне регулювання, методи, важелі, інструменти.

Аропій В. В.,

Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Commercial Activity and Entrepreneurship, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

Andriiv N. M.,

Ph.D., Associate Professor, Associate Professor of the Department of Accounting and Audit, Uzhgorod National University, Uzhgorod

A MECHANISM OF STATE POLICY FORMATION OF COMPETITIVE ENTREPRENEURSHIP IN THE DOMESTIC TRADE OF UKRAINE

Abstract. The theoretical and methodological foundations of formation of state policy mechanism of competitive entrepreneurship development in trade sector are considered. It is proved that the components of the mentioned mechanism are changeable, not coordinated in their actions, and most importantly, not characterized by the single purposefulness. The directions of entrepreneurship regulation with such a mechanism, principles, and the directivity of its action are substantiated. The strategic objectives of strengthening the influence of public authorities on the development of trade entrepreneurship in order to increase the competitiveness of domestic trade in Ukraine are formulated. Further research should be directed at establishing a mechanism of state policy, which implies the synchronized action of its components.

Keywords: entrepreneurship, competition, trade, mechanism, state regulation, methods, leverages, tools.

Постановка проблеми. Загальною тенденцією сучасного розвитку економічних систем різних країн є активізація державної політики регулювання бізнесу з метою підвищення його конкурентності та ефективності функціонування. У зв'язку з цим актуалізується проблема формування дієвих механізмів державного впливу з урахуванням інтересів суспільства і бізнесу. Особливої гостроти набуває зазначена проблема в сфері взаємодії держави і внутрішньої

торгівлі, де перехрещуються не тільки економічні, але й соціальні, організаційні та фінансові вектори.

Проте механізми державної політики регулювання внутрішньої торгівлі деформовані й фрагментарні. В них відсутня паритетність взаємовідносин і стратегічність цілей. Відтак, стає очевидною об'єктивна необхідність теоретичного обґрунтування ефективного механізму державної політики формування конкурентного підприємництва в системі внутрішньої торгівлі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Задачі державного регулювання економічних процесів розкрито у широкому колі наукових публікацій вітчизняних і зарубіжних вчених. Безпосередньо державну політику в сфері торговельного підприємництва досліджено в роботах Апопія В. В., Бланка І. А., Башнянина Г. І., Лазура П. Ю., Павлової В. І., Скрипко Т. О., Футало Т. В., проте, головним чином, із позицій соціально-економічного розвитку та інституціонального забезпечення.

Що стосується теоретичних і науково-методичних аспектів дослідження механізмів впливу держави на систему торгівлі, то вони залишаються нерозкритими.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування підходів формування і застосування механізмів державного регулювання і підтримки розвитку підприємництва в системі внутрішньої торгівлі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний етап розвитку ринкових систем господарювання характеризують процеси активного втручання держави в економічну діяльність.

Держава як правовий інститут спрямовує свою діяльність на гармонійне поєднання задоволення потреб та інтересів як суспільства в цілому, так і кожного його члена шляхом реалізації одержаної влади державним апаратом [1, с. 2].

Для ефективного розвитку підприємництва держава має створювати основні засади регулювання та підтримки розвитку конкурентного підприємництва в системі внутрішньої торгівлі. Саме ці процеси є тими, які визначають сучасність і прогресивність дій державної влади. Це й підтверджує досвід зарубіжних країн, де політику регулювання та підтримки використовують як головний інструмент управління макроекономічними процесами [2, с. 221-262].

Отож, основним завданням державної політики є своєчасне виявлення проблем розвитку, аналіз причин їх виникнення та шляхів вирішення. У сфері державної політики мають прийматися рішення, спрямовані на вирішення проблеми, створюватися механізми реалізації цих рішень, розроблятися відповідний інструментарій.

На нашу думку, в здійсненні державної політики формування конкурентного підприємництва у системі внутрішньої торгівлі необхідно виокремлювати такі напрями (рис. 1):

1) створення й забезпечення умов для нормального функціонування суб'єктів підприємництва (макроекономічне регулювання);

2) застосування механізмів конкретної державної підтримки розвитку конкурентного підприємництва в системі внутрішньої торгівлі.

Напрями регулювання зумовлюються необхідністю досягнення стратегічної мети розвитку національної економіки конкретної держави та відповідальністю владних структур за процеси реалізації обраної стратегії [3, с. 25].

Розглянемо більш детально другий напрям – застосування державою механізмів і важелів регулювання і підтримки торговельного підприємництва.

Вихідним моментом у побудові механізму державного регулювання є визначення форм і основних

напрямів регулювання вітчизняного підприємництва у системі внутрішньої торгівлі. У теорії можна виділити такі форми його державного регулювання:

- нормативно-правове регулювання - діяльність відповідних органів державної влади щодо встановлення обов'язкових юридичних норм та правил поведінки суб'єктам підприємництва у системі внутрішньої торгівлі;

- організаційне регулювання - здійснюється шляхом визначення порядку реєстрації, встановлення правил діяльності суб'єктів підприємництва у системі внутрішньої торгівлі; обґрунтування процесу їх ліквідації та реорганізації;

- антимонопольно-конкурентне регулювання - здійснюється відповідними органами влади з метою створення інститутів, базових правил та правових норм, необхідних для формування конкурентного середовища, розвитку конкурентних відносин, попередження, обмеження та припинення зловживань ринковою владою суб'єктами підприємництва у внутрішній торгівлі України;

- податкове регулювання - низка заходів держави, спрямованих на своєчасне поповнення дохідної частини бюджетів усіх рівнів, здійснюється у законодавчо визначеному порядку; податки можуть впливати та регулювати як макроекономічну ситуацію у державі загалом, так і поведінку кожного суб'єкта підприємництва, зокрема суб'єкта підприємництва внутрішньої торгівлі країни;

- цінове регулювання - спрямоване на створення економічних механізмів, що застосовують переважно як реакцію на зовнішні чинники, що впливають на ринкову ситуацію. Метою цінового регулювання є створення економічного механізму, що впливає на поведінку ринку за допомогою зміни співвідношення цін на товари та послуги, що реалізуються. Здійснюється через безпосереднє встановлення цін чи тарифів, максимальних і/або мінімальних цін. Регулюючий вплив ціни на підприємництво охоплює багато напрямків. Зокрема, відповідними постановами Кабінету Міністрів України затверджено перелік об'єктів державного цінового регулювання у період 2012-2013 року, 2014-2015 років;

- фінансове регулювання - фінансовий вплив на об'єкти (підприємницькі торговельні структури) задля дотримання ними певних правил, вимог, обмежень, рекомендацій за допомогою фінансових методів та інструментів. Дієве фінансове регулювання як складова фінансового механізму спирається на економічні закони та принципи.

Відомо, що реалізація державного регулювання підприємництва у системі внутрішньої торгівлі здійснюється з допомогою методів та інструментів. Правильне застосування методів регулювання дає можливість досягнути відповідних результатів. Під ними розуміємо способи впливу держави на поведінку суб'єктів підприємництва з метою створення та забезпечення умов їхньої діяльності відповідно до визначених напрямів розвитку. Кожен метод знаходить своє застосування через сукупність відповідних інструментів, які є знаряддям для досягнення визначених цілей.

Виділимо правові, адміністративні та економічні методи регулювання вітчизняного підприємництва у системі внутрішньої торгівлі. Методи правового

регулювання проявляються за допомогою: Конституції України, кодексів, законодавчих актів, законів Верховної Ради України, постанов Кабінету Міністрів України, указів Президента України, розпоряджень, рішень, положень, методичних вказівок, правил. Зокрема, закони виконують функцію довгострокового правового регулювання, а укази, нормативні акти – короткострокового, оперативного правового регулювання.

Адміністративні методи регулювання підприємства у системі внутрішньої торгівлі здійснюють прямий вплив на діяльність суб'єктів підприємства, які встановлені відповідними документами, що мають юридичну силу й обов'язкові до виконання. Ними є: ліцензування та реєстрація суб'єктів підприємства сфери внутрішньої торгівлі; визначення правил їх діяльності; затвердження конкретних завдань суб'єктам підприємства; обов'язкові розпорядження здійснення певних дій; заборона конкретних дій; встановлення квот та інших обмежень;

застосування примусових заходів; використання матеріальних санкцій.

Відповідно, інструментами реалізації адміністративних методів регулювання розвитку підприємства є такі: норми, нормативи, ліміти, розміри ставок податків, інших обов'язкових платежів, квоти, коефіцієнти, резерви, розміри статутних капіталів тощо.

Економічні методи державного регулювання здійснюють опосередкований вплив на економічні інтереси суб'єктів підприємства у системі внутрішньої торгівлі та зумовлюють їхню поведінку, при цьому не обмежують їх підприємницький вибір. Економічні методи регулювання реалізуються за допомогою монетарних та фінансових інструментів. Вибір тих чи інших економічних інструментів залежить від ситуації в країні, розвиненості ринкових відносин та доктрини економічної політики.

На сучасному етапі господарювання монетарні інструменти регулювання з різною ефективністю

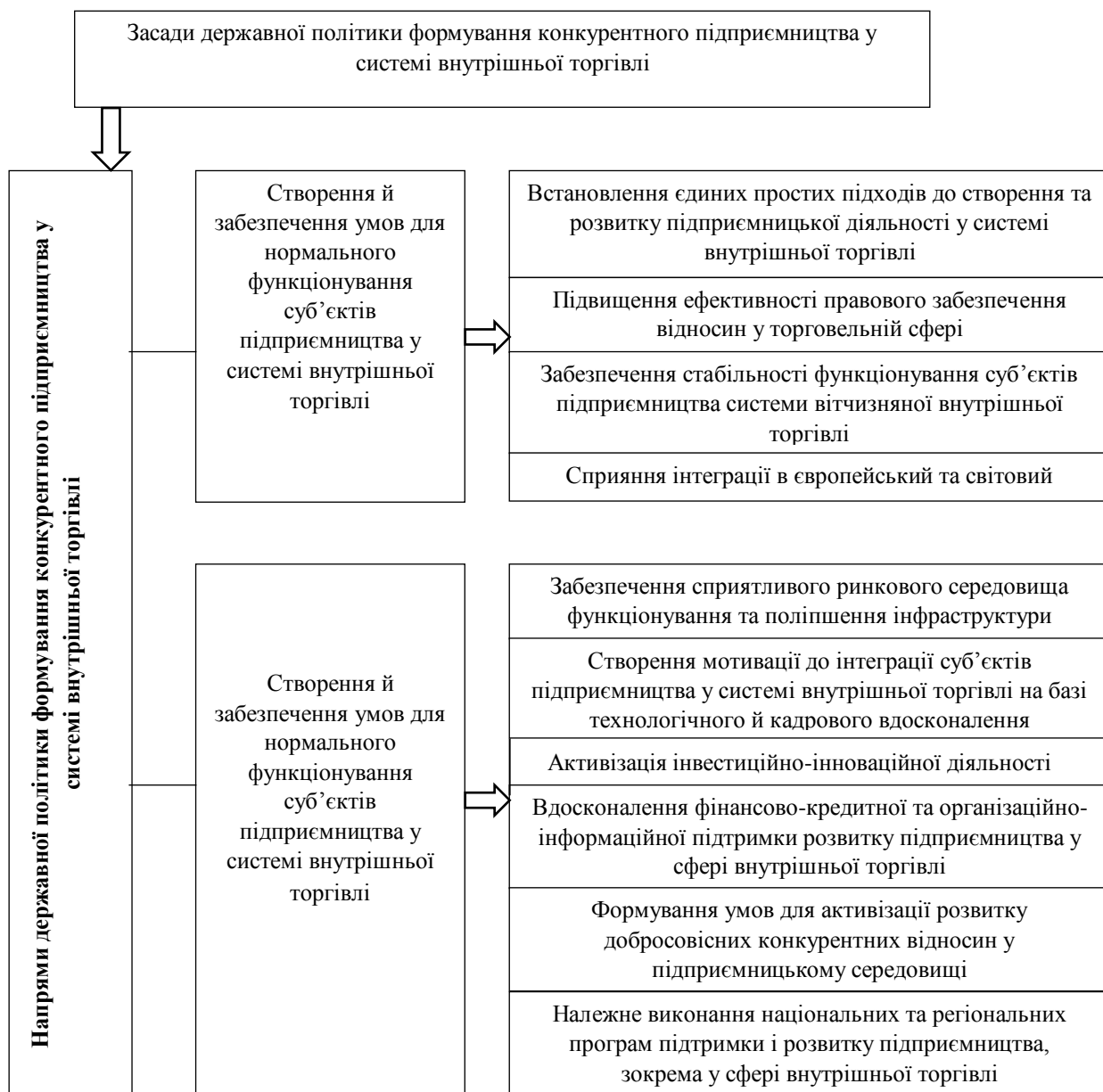

Рис. 1. Основні засади державної політики формування конкурентного підприємництва у системі внутрішньої торгівлі

використовують у всіх країнах і є найбільш відомими в історії регулювання ринкових відносин. Їх головна ціль – кількісна зміна пропозиції грошей у країні. Основними монетарними інструментами є: облікова ставка, норми обов'язкового резервування, валютні інтервенції, кредити репо, кредити овер-найт, купівля іноземної валюти тощо.

У взаємозв'язку з монетарними інструментами регулювання використовуються фінансові інструменти, що визнані економічною наукою як

дієві інструменти державного регулювання [6, с. 13]. До цих інструментів належать: податкові та бюджетні. Використання податків у системі державного регулювання ґрунтується на властивих їм функціях: фіскальній та регулюючій. Використання податкових інструментів має на меті досягнення бажаної чи зміну діючої поведінки платників податків, що дозволяє у довгостроковій перспективі досягти певних цілей соціально-економічного розвитку суспільства, а у короткостроковій — бажаної поведінки платників податків.

Регулюючий вплив податків проявляється шляхом застосування таких методів: підвищення чи зниження податкових ставок, їх диференціація для різних категорій платників податків, розширення чи звуження бази оподаткування, надання податкових пільг чи податкових кредитів тощо. Податковими інструментами є: податкові канікули, база оподаткування, вид та розмір податкових ставок, податкові пільги. Податковим кодексом України затверджено 18 загальнодержавних та 5 місцевих податків і зборів.

До бюджетних інструментів належать бюджетні витрати, бюджетні інвестиції, трансфери, бюджетний дефіцит. Дія цих інструментів визначається змінами у таких сферах, як: збільшення державних витрат, збільшення сукупного попиту, збільшення рівня зайнятості населення; збільшення дохідної частини бюджету, яке відбувається за рахунок збільшення податкових надходжень тощо.

Виділені компоненти механізму державного регулювання вітчизняного підприємництва у системі внутрішньої торгівлі представлені на рис. 2.

Як видно з рисунка, державна підтримка підприємництва у системі внутрішньої торгівлі проявляється у різноманітних формах:

- формування та сприяння розвитку конкурентних відносин;

- фінансово-кредитна підтримка;
- організаційно-інформаційна підтримка.

Складність процесу формування та розвитку конкурентних відносин зумовлює необхідність формування державної політики підтримки конкурентної сфери підприємництва у системі внутрішньої торгівлі. Ця політика містить певні об'єктивно зумовлені заходи і дії, які характеризуються якісною та кількісною своєрідністю [7, с. 248].

Вважаємо, що у сучасних умовах державна підтримка сприяння розвитку конкурентних відносин між суб'єктами підприємництва у системі внутрішньої торгівлі – це система заходів правового, економічного та організаційно-адміністративного характеру, які спрямовані на формування конкурентного середовища, захист і підтримку добросовісної конкуренції та боротьбу зі зловживаннями монопольним становищем у системі внутрішньої торгівлі. Стратегічним завданням цієї підтримки є забезпечення рівних умов конкуренції, що створює стимули для інновацій та інвестицій. Її основними інструментами мають бути такі:

– стимулюючі інструменти, які формують та сприяють розвитку конкурентних відносин у сфері підприємництва (збільшення кількості суб'єктів підприємництва у сфері торгівлі, зняття бар'єрів для входження на ринок, демонополізація економіки);

– регламентуючі інструменти, якими встановлюються правила поведінки на ринку щодо здійснення конкурентної боротьби.

Проблеми формування та реалізації державної політики сприяння конкуренції є актуальними на всіх рівнях ієрархії сучасних економічних систем. Основними завданнями такої політики на рівні держави є створення конкурентного середовища всередині країни, забезпечення сприятливої й сталої макроекономічної ситуації, що б давало змогу підприємницьким структурам ефективно реалізовувати власні конкурентні переваги та забезпечувати конкурентоспроможність національної економіки в умовах глобалізації [8, с. 12]. Регіональній владі необхідно виконувати низку завдань, найважливішим із яких є побудова інфраструктури підтримки підприємництва, а також фінансове забезпечення діяльності підприємств. Це важливо підкреслити, оскільки структурна характеристика конкуренції досить контрастна (табл. 1).

Таблиця 1

Структурна характеристика конкуренції в торгівлі України

Тип ринків	Частка підприємств, що діють на ринку певного типу в загальному обсязі виробництва (реалізації), у відсотках на початок року					
	2000	2003	2010	2012	2013	2014
З конкурентною структурою	90,2	83,8	80,5	75,4	54,9	72,3
Олігополія	2,8	1,4	4,7	6,2	9,0	7,4
З ознаками індивідуального домінування	5,5	14,7	13,1	16,6	31,9	17,0
Чиста монополія	0,1	1,5	1,7	1,8	5,2	3,3

Примітка. За даними 2000-2014 рр.

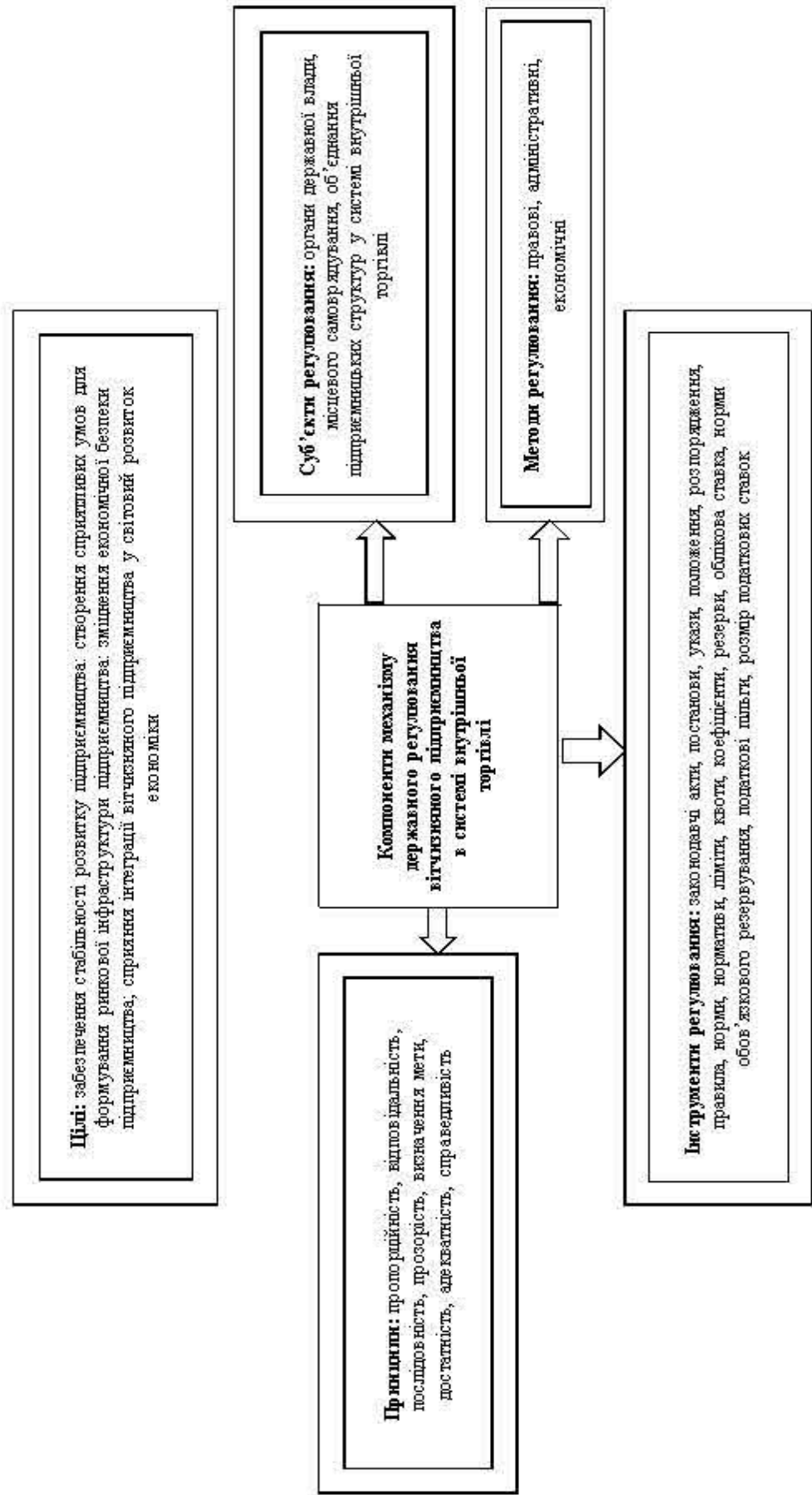

Рис. 2. Структурні компоненти механізму державного регулювання підприємства в системі внутрішньої торгівлі

Аналіз даних дозволяє виокремити такі особливості конкуренції між суб'єктами підприємництва в системі внутрішньої торгівлі [9, с. 8]:

- розширення кількості учасників конкурентної боротьби завдяки активному розвитку нових торговельних підприємницьких структур, що супроводжується витісненням традиційних форм торгівлі, посиленням їх ринкової влади;

- нерівність конкуренції між суб'єктами оптової та роздрібною торгівлі (у роздрібній торгівлі конкуренція існує як між рівноцінними за масштабами та обсягами діяльності, спеціалізацією суб'єктами, так і між суб'єктами підприємництва з різним ступенем організації торгівлі, обсягами обороту);

- в оптовій торгівлі збільшення кількості оптових посередників не супроводжується активною конкурентною боротьбою;

- активізуються процеси концентрації (за рахунок розвитку власної торговельної мережі);

- на основі добровільного об'єднання незалежних підприємств у системі внутрішньої торгівлі;

- на основі об'єднання відокремлених підприємницьких структур на міжгалузевому рівні;

- регіональні нерівності конкурентної боротьби між суб'єктами внутрішньої торгівлі.

Виходячи з важливості конкуренції для розвитку підприємництва у системі внутрішньої торгівлі, діяльність держави має полягати у заохоченні та у регулюванні конкуренції в потрібних суспільству і державі напрямках. Складність процесу функціонування та розвитку конкурентних відносин зумовлює необхідність формування державної конкурентної політики як окремого цілісного напрямку економічної політики держави. Саме завдяки конкурентній політиці формуються основні правила конкурентної поведінки суб'єктів підприємництва у системі внутрішньої торгівлі.

З огляду на це, на нашу думку, державна підтримка сприяння розвитку підприємництва передбачає не лише застосування заходів щодо формування конкурентного середовища у підприємстві, але й застосування державного регулюючого механізму задля встановлення чітких правил та умов функціонування й успішного виконання наступних стратегічних завдань:

- по-перше, повинні існувати науково обґрунтована, досвідом перевірена законодавча основа, а також комплекс нормативно-правових актів, які не суперечать один одному, актів функціонування підприємництва, що визначають цілі та завдання політики державної підтримки цього сектору економіки та методів її реалізації;

- по-друге, необхідне співставлення прямих і другорядних заходів підтримки підприємництва, які визначають організаційно-економічні недоліки, об'єктивно притаманні функціонуванню суб'єктів підприємництва у системі внутрішньої торгівлі;

- по-третє, методи підтримки підприємництва повинні передбачати можливість реалізації проектів розвитку підприємств асигнувань із бюджетів різних рівнів держави. При цьому основними механізмами повинні стати принципи та норми безпосереднього стимулювання: використання податкових

інструментів; створення спеціалізованих фінансових, кредитних, страхових та інвестиційних інструментів; застосування розроблених форм і методів фінансування; сприяння інвестицій та кредитів у проекти підприємств під державні гарантії, страхування, компенсації та ділова активність;

- по-четверте, важлива і необхідна розробка та реалізація цільових програм розвитку підприємництва у системі внутрішньої торгівлі, у тому числі малого, на всіх рівнях державної структури. Важлива умова для їх успішної реалізації полягає в тому, що будь-яка програма повинна: включати цілі та завдання; передбачати необхідні реально існуючі фінансові та матеріально-технічні ресурси суб'єкта, що їх представляє; строки реалізації; організаційно-економічний механізм доведення ресурсів до їх одержувача;

- по-п'яте, повинна бути створена організаційна структура державних органів підтримки й стимулювання розвитку підприємництва. При її розробці слід використовувати вертикально-горизонтальний принцип: на кожному рівні необхідні органи з чітко розділеними функціями та завданнями, з одного боку, охоплюючи всі необхідні можливості розвитку підприємництва, а з другого, – не допускаючи дублювання. На вищому рівні найбільш цілеспрямовано зосередити функції розробки та реалізації політики підтримки та створення сприятливих умов підприємництва у сфері торгівлі, а на регіональному рівні – практичної реалізації механізмів регулювання та координації діяльності всіх державних та громадських структур у сфері розвитку підприємництва. При цьому важливо сформувати нормативно-правові умови створення та функціонування громадських організацій, діяльність яких направлена на реалізацію політики державної підтримки підприємництва. Це перш за все національні та регіональні асоціації та об'єднання суб'єктів підприємництва, торгово-промислові палати, фонди підтримки тощо.

Таким чином, пропонується використання комплексного механізму реалізації державної політики формування й розвитку підприємництва у системі внутрішньої торгівлі, побудованому на системі взаємодії суб'єктів та об'єктів реалізації державної політики, чіткій координації в управлінні організаційними структурами, забезпечення системи контролю за виконанням чинного законодавства, тому що саме від ефективності його функціонування залежить успішна реалізація основних стратегічних цілей. Формування ефективної державної політики сприяння та регулювання розвитку підприємництва у системі внутрішньої торгівлі є складним процесом, який потребує посиленої уваги й участі органів державної влади та об'єднань підприємців.

Висновки та перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Механізм державного регулювання підприємництва у системі внутрішньої торгівлі реалізується через дію відповідних методів (адміністративних, економічних та правових) та інструментів (законодавчих актів, постанов, указів, положень, розпоряджень, правил, норм, нормативів,

лімітів, квот, коефіцієнтів, податкових пільг, розмірів податкових ставок). Проте складові механізми різноякісні, не узгоджені у своїх діях, а головне, не характеризуються єдиною цілеспрямованістю.

У цьому напрямі дослідження слід спрямувати на налагодження механізму державної політики, тобто синхронності дії складових елементів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України “Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні” // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 3. – С. 3.
2. Лазур П. Ю. Державне регулювання малого і середнього підприємництва : монографія / П. Ю. Лазур. – Львів : “Новий світ”, 2006. – 400 с.
3. Портных В. В. Стратегия бизнеса / В. В. Портных. – М. : “Дашков и К”, 2013. – 276 с.
4. Скрипко Т. О. Інвестиційно-інноваційна активність малого і середнього підприємництва як чинник економічної безпеки держави : монографія / Т. О. Скрипко. – Львів : Ліга-Прес, 2013. – 384 с.
5. Поведінкові аспекти реалізації соціальних функцій у сучасному українському бізнесі : монографія / [О. Мороз, Н. Карачина, В. Семцов та ін.]. – Вінниця : ФОП Рогальська І., 2014. – 244 с.
6. Апопій В. Основи підприємництва : підручник / В. Апопій, С. Середа, Н. Шутовська. – Львів : “Новий світ”, 2013. – 323 с.
7. Футало Т. В. Формування конкурентних систем у сфері торгівлі : монографія / Т. В. Футало. – Львів : Вид-во ЛКА, 2006. – 292 с.
8. Кирцнер И. Конкуренция и предпринимательство : монография / И. Кирцнер ; [пер. с англ.]. – Челябинск : Социум, 2010. – XIV. – 272 с. – (Серия “Австрийская школа”).

9. Андрієв Н. М. Державна політика конкурентного підприємництва в системі внутрішньої торгівлі України : автореф. канд. дис. / Н. М. Андрієв. – Львів : Видавництво ЛКА, 2016. – 21 с.

10. Діяльність суб'єктів господарювання : статзбірник / Держстатслужба України. – 2011; 2012; 2013 р. – К., 2014.

REFERENCES

1. Zakon Ukrainy “Pro rozvytok ta derzhavnu pidtrymku maloho i seredn'oho pidpryyemnytstva v Ukraini” (2013), *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, #3, s. 3.
2. Lazur, P. Yu. (2006), *Derzhavne rehulyuvannya maloho i seredn'oho pidpryyemnytstva*, “Novyy svit”, L'viv, 400 s.
3. Portnykh, V. V. (2013), *Stratehiya byznesa*, Yzd-vo “Dashkov y K”, M., 276 s.
4. Skrypko, T. O. (2013), *Investytsiyno-innovatsiyna aktyvnist' maloho i seredn'oho pidpryyemnytstva yak chynnyk ekonomichnoyi bezpeky derzhavy*, Liha-Pres, L'viv, 384 s.
5. *Povedinkovi aspekty realizatsiyi sotsial'nykh funktsiy u suchasnomu ukraiyins'komu biznesi*, O. Moroz, N. Karachyna, V. Semtsov ta in. (2014), FOP Rohal's'ka I., Vinnytsya, 244 s.
6. Apopiyy, V. Sereda S. and Shutovs'ka N. (2013), *Osnovy pidpryyemnytstva*, “Novyy svit”, L'viv, 323 s.
7. Futalo, T. V. (2006), *Formuvannya konkurentnykh system u sferi torhivli*, Vyd-vo LKA, L'viv, 292 s.
8. Kyrtsner Y. (2010), *Konkurentsyya y predpryyematel'stvo*, Sotsyum, XIV, 272 s.
9. Andriyiv, N. M. (2016), *Derzhavna polityka konkurentnoho pidpryyemnytstva v systemi vnutrishn'oyi torhivli Ukrainy*, avtoreferat kand. Dysertatsiyi, LKA, L'viv, 21 s.
10. *Diyal'nist' sub'yektiv hospodaryuvannya : statzbirnyk*, Derzhstat-sluzhba Ukrainy, 2011; 2012; 2013 r. – K., 2014.